

Примена мера физичког спутавања и изолације у установама социјалне заштите на територији АП Војводине

2015

**ПРИМЕНА МЕРА ФИЗИЧКОГ СПУТАВАЊА
И ИЗОЛАЦИЈЕ У УСТАНОВАМА СОЦИЈАЛНЕ
ЗАШТИТЕ НА ТЕРИТОРИЈИ АП ВОЈВОДИНЕ**

НОВИ САД 2015

САДРЖАЈ

УВОД	4
ПРАВНИ ОКВИР	5
МЕЂУНАРОДНО ЗАКОНОДАВСТВО.....	5
ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО	6
МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	9
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	10
ПРИМЕНА МЕРА.....	10
СИТУАЦИЈЕ У КОЈИМА СЕ ПРИМЕЊУЈУ МЕРЕ ФИЗИЧКОГ СПУТАВАЊА И ИЗОЛАЦИЈЕ.....	11
КО ОДЛУЧУЈЕ О ПРИМЕНИ МЕРА ФИЗИЧКОГ СПУТАВАЊА И ИЗОЛАЦИЈЕ	12
ОБУЧЕНОСТ ОСОБЉА ЗА ПРИМЕНУ МЕРА ФИЗИЧКОГ СПУТАВАЊА И ИЗОЛАЦИЈЕ.....	13
<i>Повређивање и дисциплински поступци</i>	14
САРАДЊА СА ДРУГИМ УСТАНОВАМА	15
СТАВ ЗАПОСЛЕНИХ ПРЕМА ПОТРЕБИ ЗА ЗАКОНСКИМ РЕГУЛИСАЊЕМ ПРИМЕНЕ МЕРА ФИЗИЧКОГ СПУТАВАЊА И ИЗОЛАЦИЈЕ У УСТАНОВАМА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ	15
ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ	18

УВОД

Покрајински заштитник грађана - омбудсман као сарадник мониторинг тима Националног механизма за превенцију тортуре учествује у посетама установама на територији АП Војводине у којима су смештена лица лишена слободе и у планирању посета тим установама, сачињавању извештаја, препорука, мишљења и других аката Националног механизма за превенцију тортуре.

Национални превентивни механизам (у даљем тексту НПМ) установљен је у Републици Србији 2011. године допуном Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака. Као релативно нова врста надзорног тела, НПМ постоји у приближно 70 земаља у свету у којима су убрзо након што је он почео да функционише примећени и позитивни помаци у области унапређења услова живота и могућности остваривања људских права особа које бораве у институцијама, односно установама затвореног типа (полицијским станицама, установама социјалне заштите стационарног типа, психијатријским болницама и затворима)¹.

Послове Националног механизма за превенцију тортуре обавља Заштитник грађана Републике Србије у сарадњи са Покрајинским омбудсманом, као и са организацијама цивилног друштва које се залажу за унапређење и заштиту људских права и слобода.

Будући да је појава тортуре могућа у свим установама затвореног типа, а да се неретко превиђа и чињеница да ту припадају и установе социјалне заштите (домови за старе, домови за особе са душевним сметњама и менталним тешкоћама), прву посету у оквиру мандата НПМ-а Покрајински заштитник грађана реализовао је 2012. године обиласком Дома за старе и пензионере у Молу.

Обилазећи установе социјалне заштите на територији АП Војводине, Покрајински заштитник грађана уверио се у чињеницу да се и у овим установама повремено примењују рестриктивне мере (у виду физичког спутавања и изолације) према корисницима. Мада запослени у овим установама настоје да и у ситуацијама примене рестриктивнијих мера заштите првенствено интерес корисника и да својим поступцима не угрозе људска права корисника, отежавајућа околност, према мишљењу Покрајинског заштитника грађана, је то да не постоји правни пропис којим је регулисано поступање приликом примене мера физичког спутавања и изолације у установама социјалне заштите. Наиме, особе са менталним или психичким тешкоћама у великом броју су корисници геронтолошких центара и домовна за старе², па иако је Република Србија 2013. године донела Правилник о ближим условима за примену физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама која се налазе на лечењу у психијатријским установама, не постоји сличан документ који се односи на установе социјалне заштите.

Имајући у виду искуства Покрајинског заштитника грађана која су прикупљана током обилазака установа социјалне заштите на територији АП Војводине, као и анализу правне регулативе у области заштите људских права лица смештених у установе социјалне заштите,

¹ <http://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/vesti/npm/1208-odrzan-trening-o-uloz-i-znacaju-nacionalnog-preventivnog-mehanizma.html>

² У појединим установама социјалне заштите особе са менталним и психичким сметњама чине и до 80 одсто укупног броја корисника (нпр. Дом за старе и пензионере у Молу).

Покрајински заштитник грађана одлучио је да детаљније испита да ли се и како у установама социјалне заштите примењују мере физичког спутавања и изолације и какав је став руководства и запослених у овим установама у вези са тим да ли је потребно посебно регулисати ово питање.

ПРАВНИ ОКВИР

Међународно законодавство

Опште међународно право је обавезујуће за све државе чак и уколико нису ратификовале дати уговор. Забрана мучења садржана је у многобројним уговорима о људским правима и тумачи се као начело општег међународног права. Тако забрана мучења лица постоји у члану 5 **Универзалне декларације о људским правима** која гласи да нико не сме бити подвргнут мучењу или свирепом, нечовечном или понижавајућем поступку или кажњавању.

Већина држава је ратификовала уговор који садржи одредбе којима се забрањује тортура и други облици злостављања. Ту спадају: **Међународни пакт о грађанским и политичким правима** (1966) и **Европска конвенција о људским правима** (1950).

Сачињен је и један број уговора који су конкретно намењени борби против мучења. То су **Конвенција УН против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни** (1984) уз **Опциони протокол уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака** (2002) и **Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака** (1987).

Издавамо члан 1 Конвенције УН против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни који гласи: "мучење" означава сваки чин којим се неком лицу намерно наносе велике патње, физичке или душевне, са циљем да се од њега или од неког трећег лица добију обавештења или признања, да се казни за неко дело које је оно или неко треће лице починило, или се сумња да га је починило, да се уплаши или да се на њега изврши притисак, или да се неко треће лице уплаши и на њега изврши притисак, или из било које друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације, кад такав бол или такве патње наноси службено лице или неко друго лице које делује по службеној дужности или на основу изричитог налога или пристанка службеног лица. Тај израз не односи се на бол и на патње које произилазе искључиво из законитих казни, неодвојиви су од њих или њима изазвани.

Од надзорних механизма по међународним уговорима Република Србија је, као потписница Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Конвенције УН против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни, основала Комитет за људска права као надзорно тело за спровођење Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Комитет УН за борбу против мучења као тело којим се прати спровођење Конвенције УН против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни. У складу са чланом 40. Међународног пакта о грађанским и политичким правима државе чланице се обавезују да Комитету за људска права, периодично на разматрање подносе извештаје о законодавним, судским, управним и другим мерама које су

усвојила ради примене одредаба Пакта као и о напретку оствареном у одређеном временском периоду.

Државе потписнице Конвенције УН против мучења и других свирепих и нечовечних или понижавајућих поступака или казни подносе, преко генералног секретара УН, извештаје Комитету УН за борбу против мучења о мерама које су предузеле да би оствариле обавезе проистекле из ове Конвенције, и то у року од једне године од дана кад ова Конвенција ступи на снагу за сваку од њих. Државе потписнице затим сваке четврте године подносе допунске извештаје о свим новим предузетим мерама, као и све остале извештаје које Комитет тражи. Генерални секретар УН прослеђује те извештаје свим државама потписницама. Комитет проучава сваки извештај и може у вези са њим да даје опште коментаре, које сматра умесним и које саопштава дотичној држави потписници. Такође указујемо и на оснивање Европског комитета за спречавање мучења при Европској конвенцији о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Задатак овог комитета је да спроводи посете и да када је то потребно предложи побољшање заштите особа лишених слободе од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

Комисија УН за људска права разрадила је и друге механизме надзора као што су Специјални извештач о тортури и међународни кривични судови и трибунали.

Посебно треба поменути рад Савета Европе у промовисању боље заштите људских права и достојанства особа са менталним поремећајем, посебно оних особа које су присилно смештене или подвргнуте присилном лечењу и доношење Препоруке (2004)¹⁰ Комитета Министара државама чланица у вези заштите људских права и достојанства особа са менталним поремећајима. Члан 27 ове препоруке прописује да се изолација или спутавање кретања могу користити само у одговарајућим установама и у складу са принципом најмањег спутавања, а сразмерно постојећем ризику, како би се спречило претеће озлеђивање особе у питању или других особа. Такве мере се могу корисити само под медицинским надзором и морају бити на одговарајући начин документоване. Поред тога особа подвргнута изолацији или спутавању кретања се мора редовно надзирати, а разлози за такве мере, као и трајање таквих мера, морају се евидентирати у личном медицинском досијеу особе и у матичној књизи. Овај члан се не односи на тренутна спутавања кретања.

Домаће законодавство

Уставом Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 98/2006) прописана је неповредивост физичког и психичког интегритета. У члану 25 се наводи да је физички и психички интегритет неповредив. Нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без свог слободно датог пристанка. У члану 28 наводи се да се према лицу лишеном слободе мора поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности. Забрањено је свако насиље према лицу лишеном слободе.

Република Србија доношењем **Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака** ("Сл. лист СЦГ - Међународни уговори", бр. 16/2005 и 2/2006 и "Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 7/2011) обавезала се на предузимање мера и имплементацију чланова овог протокола, у циљу спречавања тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака на читавој територији под њеном надлежношћу. Циљ овог опционог протокола је да успостави систем редовних посета местима где се налазе лица лишена слободе од стране независних

међународних и домаћих тела, ради превенције тортуре и других сурових нељудских или понижавајућих казни и поступака. У смислу овог протокола лишавање слободе значи било који облик притвора или затварања или стављање лица у јавно или приватно место чувања, које то лице према одлуци судског, управног или другог тела не може да напусти својевољно. У циљу успостављања сарадње са државама чланицама основан је и Поткомитет за превенцију тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака. Протоколом је прописано да свака држава чланица дужна да има, одреди или уведе, најкасније годину дана након ступања на снагу овог протокола или након његове ратификације или приступања овом протоколу, један или више независних националних механизма за превенцију тортуре на националном нивоу. Национални механизми превенције морају имати најмање овлашћења да редовно проверавају третман лица лишених слободе у притворским установама, с циљем да се, уколико је потребно, појача њихова заштита од тортуре, суровог, нељудског или понижавајућег кажњавања и поступања; да дају препоруке надлежним органима у циљу побољшања третмана и положаја лица лишених слободе и да се спрече тортура, сурови, нељудски или понижавајући поступци и кажњавање, узимајући у обзир релевантне норме Уједињених нација; те да подносе предлоге и дају мишљења у вези с важећим или предложеним законима. Чланом 2а Протокола одређен је Заштитник грађана за обављање послова Националног механизма за превенцију тортуре. У обављању послова Националног механизма за превенцију тортуре Заштитник грађана сарађује са омбудсманима аутономних покрајина и удружењима чијим је статутом предвиђени циљ удруживања унапређење и заштита људских права и слобода, у складу са законом.

Кривични законик ("Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014) у члану 137 садржи одредбе о злостављању и мучењу. Ко злоставља другог или према њему поступа на начин којим се вређа људско достојанство, казниће се затвором до једне године. Ко применом силе, претње, или на други недозвољени начин другоме нанесе велики бол или тешке патње с циљем да од њега или од трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се он или неко треће лице застраши или незаконито казни, или то учини из друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације, казниће се затвором од шест месеци до пет година. Ако дело из ст. 1. и 2. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се за дело из става 1. затвором од три месеца до три године, а за дело из става 2. затвором од једне до осам година.

Законом о заштити лица са менталним сметњама ("Сл. гласник РС", бр. 45/2013) који је ступио на снагу 30.05.2013. године, ближе се уређују основна начела, организовање и спровођење заштите менталног здравља, начин и поступак, организација и услови лечења и смештај без пристанка лица са менталним сметњама у стационарне и друге здравствене установе. Свако лице са менталним сметњама има право на хумани третман, уз пуно поштовање његовог достојанства. Забрањено је свако злостављање, занемаривање, експлоатација, злоупотреба или понижавајуће поступање према лицу са менталним сметњама. Овим законом је регулисано питање примене физичког спутавања и изолације, односно разлози за примену, примена и трајање, услови за примену, надлежност за доношење одлуке о физичком спутавању и изолацији, праћење примене мера, савладавање телесног отпора лица са менталним сметњама уз помоћ службених лица и помоћ службених лица.

Забрана дискриминације, поштовање интегритета и достојанства корисника и најбољи интерес корисника су и начела (уз друга начела) социјалне заштите прописана **Законом о социјалној заштити** ("Сл. гласник РС", бр. 24/2011). Корисник, у складу са законом, има право на социјалну заштиту која се заснива на социјалној правди, одговорности и солидарности, која му се пружа уз поштовање његовог физичког и психичког интегритета, безбедности, као и уз уважавање његових моралних, културних и религијских убеђења, у складу са зајамченим људским правима и слободама.

У складу са начелом најбољег интереса корисника, услуге социјалне заштите пружају се у складу са најбољим интересом корисника, уважавајући његов животни циклус, пол, етничко и културно порекло, језик, вероисповест, животне навике, развојне потребе и потребе за додатном подршком у свакодневном функционисању. Корисник има право да учествује у процени свог стања и потреба и у одлучивању о томе да ли ће прихватити услугу, као и да благовремено добије сва обавештења која су му за то потребна, укључујући и опис, циљ и корист од предложене услуге као и обавештења о расположивим алтернативним услугама и друга обавештења од значаја за пружање услуге. Без пристанка корисника односно његовог законског заступника, не сме се пружити било каква услуга, изузев у случајевима утврђеним законом.

У члану 58 Закона о социјалној заштити прописано је да зависно од потреба корисника, услуге социјалне заштите могу се пружати истовремено и комбиновано с услугама које пружају образовне, здравствене и друге установе, а усклађено пружање међусекторских услуга обезбеђује се закључивањем протокола о сарадњи.

Када се здравствене услуге пружају у домовима за смештај реализују се под условима и уз примену стандарда утврђених у складу са законом којим се уређује здравствена заштита. Испуњеност услова за обављање одређених послова из здравствене делатности у домовима за смештај утврђује министарство надлежно за здравље у складу са законом којим се уређује здравствена заштита. Посебно указујемо на одредбу члана 60 овог закона који се односи на оснивање социјално-здравствених установа. За кориснике који због свог специфичног социјалног и здравственог статуса имају потребу и за социјалним збрињавањем и за сталном здравственом заштитом или надзором могу се основати социјално-здравствене установе. За кориснике могу се основати и посебне социјално-здравствене организационе јединице у оквиру установа социјалне заштите односно у оквиру здравствених установа.

Правилником о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите ("Сл. гласник РС", бр. 42/2013) је прописано да се рестриктивни поступци и мере према корисницима који својим понашањем доводе у опасност себе, друге кориснике, особље, посетиоце или имовину, примењују искључиво на основу планираних, праћених, надгледаних и временски ограничених интервенција, у складу са посебним прописом. За ограничавање кретања, изолацију или контролу понашања корисника пружалац услуге прописује процедуре, одређује лице одговорно за одобравање рестриктивних поступака и мера и води евиденцију о њиховој примени, у складу са посебним прописом.

Напоследку, наводимо **Правилник о ближим условима за примену физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама која се налазе на лечењу у психијатријским установама** ("Сл. гласник РС", бр. 94/2013). Правилник је на основу члана 48. став 2. Закона о заштити лица са менталним сметњама ("Службени гласник РС", број 45/13) донело Министарство здравља. Овим правилником ближе се уређују услови за примену физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама, која се налазе на лечењу у психијатријским установама. Имајући у виду да се овим правилником тачно наводи на кога се односи примена ових одредаба, јасно је да изостаје велики број институција које нису психијатријске установе а у којима постоји потреба да се спроводи физичко спутавање и изолација лица чије је здравствено стање измењено.

Истовремено, ово је једини пропис у нашој земљи који ближе дефинише врсте мера физичког спутавања и изолације³ лица са менталним сметњама и процедуре и поступак примене ових мера (начин примењивања мера, ко одлучује о њиховој примени, колико трају, ко надзире њихову примену, вођење евиденције и обученост особља за примену мера физичког спутавања и изолације и слично).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање о примени мера физичког спутавања и изолације у установама социјалне заштите имало је за циљ да утврди да ли се ове рестриктивне мере примењују у установама социјалне заштите и уколико се примењују, које су то ситуације и какви су поступци и процедуре у вези с њиховом применом. Истраживањем су обухваћене све установе социјалне заштите које пружају услуге домског смештаја на територији АП Војводине чији је оснивач Влада АП Војводине. Одговори на упитник у електронском облику⁴ пристизали су током маја и јуна 2015. године. Упитник је сачињен од 17 питања различитог типа по узору на садржину Правилника о ближим условима за примену физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама која се налазе на лечењу у психијатријским установама (коришћена је подела на врсте физичког спутавања и поједина питања у вези с процедурама, начином примене ових мера, њиховим евидентирањем и слично).

На упитник су одговориле све установе социјалне заштите (петнаест домова за старе, пет домова за децу, три дома за смештај душевно оболелих, три дома за смештај лица са менталним сметњама и Дом за лица са оштећеним видом „Збрињавање“ у Панчеву)⁵.

³ Члан 3. Правилника дефинише мере физичког спутавања и изолације на следећи начин: 1) мануелно ограничење, односно моментални контакт којим се лице са менталним сметњама наводи или преусмерава од потенцијалне опасности или евентуалне повреде, и који траје најдуже око 30 секунди; 2) физичко ограничење, односно стално или продужено коришћење било којег дела тела лица са менталним сметњама у циљу спречавања, ограничавања или потискивања покрета тела или дела тела неког другог лица, и које траје најдуже 30 секунди и није рефлексно, мануелно ограничено; 3) механичко ограничење, односно коришћење било којег средства у спречавању, ограничењу или смиривању покрета тела лица са менталним сметњама првенствено у циљу контроле његовог понашања, изузимајући коришћење одобреног механичког ограничења препорученог од стране психијатра за примену у одређеним тренуцима и на одређеним местима у терапијске сврхе - за изричито побољшање здравља и добробити и одобреног механичког ограничења од стране психијатра у циљу пружања подршке лицу са менталним сметњама да учествује у одређеним активностима свакодневног живота: приликом узимања оброка или у циљу омогућавања његовог безбедног транспорта, у складу са законом; 4) изолација, односно затварање лица са менталним сметњама самог у собу, у било које доба дана или ноћи, при чему то лице не може да отвори врата и прозоре те собе изнутра или затварање тог лица самог у собу, у било које доба дана или ноћи, при чему се врата или прозори те собе закључавају споља; 5) закључавање установе, односно "закључавања врата" које обухвата редовно закључавање спољашњих врата и прозора док су лица са менталним сметњама и запослени у згради, чиме се ограничава њихов улаз и излаз, односно закључавање врата и прозора, чиме се лице са менталним сметњама ограничава на кретање у одређеном делу зграде или простора. Закључавање установе током ноћи ради безбедности, не сматра се ограничењем.

⁴ Упитник је доступан на веб страници Покрајинског заштитника грађана у одељку Документи: <http://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/dokumenti/upitnici.html>

⁵ Имајући у виду то да Дом у Ветернику поседује радну јединицу за смештај деце и омладине с менталним сметњама, подаци ове установе анализирани су заједно с подацима установа за смештај деце и омладине.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Примена мера

На питање о томе да ли се примењују мере физичког спутавања и изолације корисника смештених у установи одговори варирају највише у зависности од тога да ли се међу корисницима установа налазе лица са менталним и душевним сметњама.

Геронтолошки центри у Новом Саду, Врбасу и Мољу потврдили су да повремено (више пута у току месеца) примењују мануелно ограничење, као и Дом у Старој Моравици и домови за децу и омладину у Сомбору и Ветернику. Осим мере мануелног ограничења, поједине установе навеле су да примењују и мере физичког ограничења⁶, механичког ограничења⁷, изолацију⁸ и закључавање⁹.

Према подацима које је доставио Геронтолошки центар Нови Сад, мануелно ограничење се примењује у објекту у којем су смештени покретни корисници у дубоким стадијумима деменције и то у ситуацијама када корисник нарушава приватност других корисника или ради превенције изласка корисника са измењеним стањима свести из круга објекта и слично. Мера физичког ограничења се примењује у објекту у ком су смештени покретни корисници у дубоким стадијумима деменције, а у ситуацијама конфликта међу њима. Механичко ограничење се примењује искључиво у случајевима када се корисницима конфузне свести даје парентерална терапија. У Радној јединици Прихватилиште за старија и одрасла лица у случајевима веће агресивности корисника као последице злоупотребе алкохола или душевног обољења, примењује се изолација о којој се води евиденција (током 2014. евидентирано је 4 оваква случаја). Током дела дана који није покривен довољним бројем особља који би могли обезбедити потпуни надзор и предупредити незгоде, делови Установе у којима су смештени покретни корисници у дубоким стадијумима деменције (објекат у Футогу и 5. спрат на Новом Насељу) имају закључана врата према излазном ходнику. Улазна врата (портирнице) ниједног објекта се не закључавају.

⁶ Домови за старе у Новом Саду, Мољу, Суботици и Зрењанину, Дом у Старом Лецу, Дом „Василије Чудотворац“ у Новом Бечеју, дом Стара Моравица, Дом „Ветерник“

⁷ Домови за старе у Новом Саду, Мољу, Суботици и Врбасу, Дом Стара Моравица (реч је, међутим, махом о мерама у виду ограда на креветима у циљу обезбеђивања корисника од пада и повреда, па то није механичко ограничење у смислу мере ограничења)

⁸ Домови за старе у Новом Саду, Дом Стара Моравица, Дом „Василије Чудотворац“ у Новом Бечеју, а Дом за децу у Белој Цркви и Дом за душевно оболела лица у Чуругу наводе да изолацију примењују у случају да је корисник оболео од заразне болести, а не у смислу изолације као мере ограничавања кретања

⁹ Домови за старе у Новом Саду, Кањижи, Мољу, Суботици, Сомбору, Руми, Дом „Василије Чудотворац“ у Новом Бечеју, домови за децу у Белој Цркви и Ветернику и Дом за душевно оболела лица у Чуругу (већина установа под закључавањем подразумева редовно закључавање ради безбедности)

Из Геронотлошког центра у Кикинди наводе да се физичко ограничење примењује у случајевима преке потребе и заштите корисника од пада - користе се грудни магнетни појасеви, а да се заштитне оgrade на креветима сматрају механичким ограничењем¹⁰.

У Геронтолошком центру у Суботици закључавају се радне јединице „Дома за одрасла лица“ и „Дом за негу“ јер се овде налазе корисници који нису самостални, те се контролишу изласци оним корисницима за које постоји процена да би тиме могли да угрозе свој живот и безбедност.

У Дому „Ветерник“ ограничење и закључавање одређеног павиљона се не проводи „таксативно“, али сваки поступак корисника који излази из уобичајених облика понашања, евидентира се кроз листу праћења дотичног корисника и у дневнику рада радника као и у књигама примопредаје служби на сваком павиљону.

Установе које су навеле да воде евиденције о примењеним мерама физичког спутавања и изолације су: Домови за старе у Врбасу, Зрењанину и Суботици, као и домови у Старом Лецу, Старој Моравици и Новом Бечеју.

Ситуације у којима се примењују мере физичког спутавања и изолације

Мере физичког спутавања најчешће се примењују у ситуацијама када корисници угрожавају свој живот и личну безбедност или безбедност других корисника, те када постоји процена да ће до тога доћи. Углавном је реч о активним корисницима са деменцијом у ситуацијама као што је давање терапије, примање инфузије, након хируршких интервенција када је потребно мировање. Ређе, ове мере се предузимају према корисницима који испољавају агресивно понашање.

Изолација се не примењује у већини установа социјалне заштите, те су само Геронтолошки центар Нови Сад, Дом „Василије Чудотворац“ у Новом Бечеју и Дом у Старој Моравици навели ситуације када примењују ову меру. У Геронтолошком центру Нови Сад мера изолације се примењује (код корисника Прихватилишта) када друге стручне интервенције и медикаментозна терапија не могу да зауставе и спрече агресивно понашање корисника (делиријум тременс код корисника који су склони злоупотреби алкохола и стања агитираности код корисника са душевним сметњама). У Дому „Василије Чудотворац“ у Новом Бечеју изолација се примењује онда када постоје процене да је психичко стање корисника такво да он може да нанесе повреде себи и другима, али се допушта и корисницима да се самоиницијативно изолују онда када им је „потребан мир“. У Дому „Оттхон“, Стара Моравица изолацији се прибегава у ситуацијама када примењене мере физичког спутавања не дају жељени ефекат. Геронтолошки центар у Новом Саду располаже адекватним простором и условима за примену мере изолације, док у Дому „Оттхон“ и Дому „Василије Чудотворац“ просторије за изолацију немају приступ мокром чвору.

Поједине установе су навеле да примењују меру изолације, али у смислу издвајања корисника оболелих од заразних болести (жутица, богиње, заушке и слично).

¹⁰ Према Правилнику о ближим условима за примену мера физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама која се налазе на лечењу у психијатријским установама овакве мере не сматрају се механичким ограничењем

Ко одлучује о примени мера физичког спутавања и изолације

Када је реч о томе ко доноси одлуке о примени наведених мера, одговори се разликују:

- У Геронтолошком центру у Новом Саду одлуку доноси стручни тим у следећем саставу: руководилац објекта, социјални радник, психолог, лекар, главна сестра. Одлуку о механичком ограничењу ради давања парентералне терапије (инфузија) доноси изабрани лекар корисника.
- Лекар ГЦ уз консултацију психијатра (ГЦ Врбас)
- Према препоруци домског лекара уз сагласност сродника (ГЦ Кикинда)
- Ординирајући неуропсихијатар доноси одлуку у писаној форми за механичко спутавање, а за мануелно спутавање процену врши радно особље које се ту затекло према датој ситуацији, а према прописаним нормативима (Дом „Збрињавање“, Панчево)
- Специјалиста психијатрије, лекар опште праксе, по протоколу пропише начин, време трајања, динамику праћења (писмено) физичког ограничавања (фиксација) корисника (Дом, Стари Лец)
- Изабрани лекар корисника (ГЦ Мол)
- За механичко - психијатар, са подацима о дијагнози, разлозима (најчешће давање терапије), дужини примене, уз својеручни потпис и печат (ГЦ у Суботици)
- Физичко спутавање које се проводи у установи односи се на мануелно и физичко ограничење и то нису унапред планиране мере већ зависе од ситуације у којој се корисник нађе и као такве захтевају моменталну интервенцију радника у циљу безбедности корисника (Дом „Ветерник“)
- Лекар у сарадњи са стручним тимом установе (Дом у Старој Моравици)
- Доктор медицине уз консултацију психијатра (ГЦ Бачка Паланка)
- Ординирајући лекар, дежурни или приправни лекар установе, писмено кроз медицинску документацију пацијента (ГЦ Зрењанин)
- Ординирајући лекар у договору са сменском сестром у датој ситуацији издаје налог за примену мере, уз обавезну евиденцију лекара у здравствени картон и евиденцију сменске сестре у свеску евиденције ових мера, уз навођење разлога и временске ограничености када се мера примењује (Дом за душевно оболела лица у Новом Бечеју)

Обученост особља за примену мера физичког спутавања и изолације

- Једино из Дома у Старом Лецу и Геронтолошког центра у Зрењанину наводе да су запослени у овим установама посебно обучени за примену мера физичког спутавања и изолације.
- У Новом Саду се од 2007. године спроводи се континуирана обука (акредитована у Републичком заводу за социјалну заштиту) у оквиру које се запослени обучавају за приступ агресивним корисницима и превенцију агресивности како код психички очуваних тако и код лица са менталним потешкоћама. Радници Дома у Ветернику прошли су интерне едукације од стране непосредних руководиоца о поступцима у раду са корисницима (у установи су радници подељени у три сектора - сектор за рехабилитацију који чине дефектолози, социјални радници, психолог, радни терапеути и радни инструктори, сектор здравства неге и хигијене који чине лекари, мед сестре, служба неге и служба хигијене и радници из сектора општих послова). Осим едукација које су препознате као рад на подизању квалитета стручног рада у оквиру Коморе социјалне заштите, из Дома у Ветернику указују на то да не постоје друге посебне обуке за примену мера физичког спутавања и изолације.
- План обучавања здравствених радника о начину и поступку примене мере физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама није донела ниједна установа, док је оваква обука у плану и програму за 2016. годину у Геронтолошком центру у Новом Саду, а у Геронтолошком центру у Суботици у току је израда процедура и планирана је додатна едукација кадрова. У Дому за децу „Колевка“ у Суботици такође се планира обука због промене узрасне доби деце која се налазе на смештају (до 2009. године Установа је била регистрована за смештај деце до 10 година, а последњом изменом Одлуке о мрежи установа корисници ова установе су деца и омладина до 26 година). У Геронтолошком центру у Молу сматрају да обука није неопходна, јер се физичко спутавање у смислу везивања корисника користи врло ретко. У Геронтолошком центру у Зрењанину наводе да поступају по Упутству о физичком спутавању болесника (документ усвојен на пленарном састанку УН 17.12.1991. године). У Дому за душевно оболела лица у Новом Бечеју постоји правилник за фиксирање психијатријских болесника са којим је упознат сваки здравствени радник.
- Здравствени радници у геронтолошким центрима у Новом Саду, Вршцу, Кањижи, Бечеју, Руми, Дому у Старом Лецу и Дому у Ветернику обучени су за примену напредних техника реанимације, а у геронтолошким центрима у Новом Саду, Врбасу, Вршцу, Кањижи, Апатину и Руми радници су обучени и за употребу дефибрилационог апарата.
- Обавештавање заступника корисника о примени мера

- Законски или привремени заступник корисника над којим је примењена или би требало да буде примењена мера физичког спутавања или изолације углавном буду обавештени о томе:
- У случајевима изолације корисника Прихватилишта обавештава се надлежни водитељ случаја у Центру за социјални рад. У случајевима механичког органичења приликом давања инфузије конфузним корисницима обавештава се његов потписник уговора, тј. привремени заступник (ГЦ Нови Сад)
- Родбина или заступник пацијента даје пристанак на механичко ограничење (ГЦ Врбас)
- Обавестимо их о потреби и тражимо сагласност (ГЦ Кикинда)
- Обавезно се обавештавају сродници, старатељи и упутни центри („Збрињавање“ Панчево)
- У случајевима тешко агресивног понашања и након тога одмах следи транспорт у психијатријску болницу, а о томе обавезно обавештавамо стараоца (Дом у Старом Лецу)
- Код корисника код којих се то примењује може се предвидети потреба примене мере физичког спутавања, па се најчешће о томе са старатељем корисника разговара приликом договора о пријему на смештај или код самог смештаја корисника. У појединим случајевима се старатељ обавести накнадно (ГЦ Мол)
- У установи се примењују само мере мануелног и физичког ограничења које су присутне у свакодневном раду. Такви поступци се не евидентирају појединачно већ кроз дневнике рада и листе праћења корисника (Дом „Ветерник“)
- Приликом спутавања и изолације води се евиденција према којој је стручни радник Установе дужан да обавести упутни орган старатељства о предузетом (најчешће телефоном) (Дом Стара Моравица)
- Обавестимо социјалног радника установе, евентуално сродника (ГЦ Бачка Паланка)
- Социјална радница обавештава телефоном заступника (Дом за душевно оболела лица у Новом Бечеју)
- Веома је важно да родбина корисника о свему буде обавештена (ГЦ Зрењанин)

Повређивање и дисциплински поступци

У појединим установама социјалне заштите било је случајева самоповређивања корисника¹¹, као и случајева повређивања од стране других лица на лечењу¹². Једино је у Дому у Ветернику

¹¹ Геронтолошки центри у Новом Саду и Молу, домови за децу и омладину у Белој Цркви, Суботици и Панчеву, и домови за смештај душевно оболелих лица у Старом Лецу, Чуругу и у Новом Бечеју

¹² Геронтолошки центри у Новом Саду, Зрењанину, Суботици и Руми, Дом за децу и омладину у Суботици и домови за душевно оболела лица у Старом Лецу и Чуругу

евидентиран случај повређивања корисника од стране запосленог. Ниједна установа није потврдила да је било случајева повређивања корисника у току примене мере физичког спутавања и изолације.

Дисциплински поступци против запослених због њиховог поступања према пацијентима покретани су у Геронтолошком центру Нови Сад (четири поступка од којих су два завршена изрицањем опомене, а два су обустављена јер није утврђена одговорност запослених) и домовима за децу у Ветернику (један поступак - у току је судски поступак, а дисциплински поступак је окончан отказом запосленом) и у Белој Цркви (један судски поступак који још увек није окончан).

Сарадња са другим установама

Протокол о сарадњи са другим установама у складу с чланом 58 Закона о социјалној заштити имају геронтолошки центри у Новом Саду, Вршцу, Кањижи и Руми и домови за децу и омладину у Ветернику и Белој Цркви.

Поједине установе социјалне заштите остварују сарадњу са другим установама у различитим областима, углавном без потписаних протокола и споразума о сарадњи¹³.

Став запослених према потреби за законским регулисањем примене мера физичког спутавања и изолације у установама социјалне заштите

Све установе, осим Дома за децу „Мика Антић“ у Сомбору, Дома „Срце“ у Јабуци и Дома за душевно оболела лица у Старом Лецу сагласне су са тим да је потребно законом или другим нормативним актом посебно регулисати начин, услове и примену мера физичког спутавања и изолације лица смештених у установе социјалне заштите:

- С обзиром на различит степен подршке и многобројна здравствена стања и обољења која се јављају код старије популације, сматрамо оправданим и неопходним да се мера физичког спутавања и изолације лица смештених у установе социјалне заштите посебно и детаљно уреди у оквиру прописа којима се уређује социјална заштита. У противном, у Закону о социјалној заштити потребно је упутити на аналогну примену прописа из здравства (ГЦ Нови Сад)
- Закон је потребан да би се заштитио интерес пацијента и запослених (ГЦ Врбас)
- Било би неопходно одредбе о физичком спутавању и изолацији издвојити у један посебан акт којим би били прецизирани сви појединачни случајеви у којима би била оправдана примена физичког спутавања и изолације и

¹³ Геронтолошки центри у Кикинди, Мољу и Бечеју, Дом за децу Колевка у Суботици, домови за душевно оболела лица у Новом Бечеју и Чуругу.

процедуре неопходне за примену истих (Дом за децу ометену у развоју „Колевка“ Суботица)

- Законом је потребно предвидети све ситуације од значаја као што је физичко спутавање и изолација, како би се ускладиле мере поступања у таквим ситуацијама у свим установама социјалне заштите у којима су смештени корисници са менталним сметњама (ГЦ Вршац)

Све установе, осим Дома за децу „Мика Антић“ у Сомбору, Дома „Срце“ у Јабуци и Дома за душевно оболела лица у Старом Лецу сагласне су са тим да је потребно законом или другим нормативним актом посебно регулисати начин, услове и примену мера физичког спутавања и изолације лица смештених у установе социјалне заштите:

- С обзиром на различит степен подршке и многобројна здравствена стања и обољења која се јављају код старије популације, сматрамо оправданим и неопходним да се мера физичког спутавања и изолације лица смештених у установе социјалне заштите посебно и детаљно уреди у оквиру прописа којима се уређује социјална заштита. У противном, у Закону о социјалној заштити потребно је упутити на аналогну примену прописа из здравства (ГЦ Нови Сад)
- Закон је потребан да би се заштитио интерес пацијента и запослених (ГЦ Врбас)
- Било би неопходно одредбе о физичком спутавању и изолацији издвојити у један посебан акт којим би били прецизирани сви појединачни случајеви у којима би била оправдана примена физичког спутавања и изолације и процедуре неопходне за примену истих (Дом за децу ометену у развоју „Колевка“ Суботица)
- Законом је потребно предвидети све ситуације од значаја као што је физичко спутавање и изолација, како би се ускладиле мере поступања у таквим ситуацијама у свим установама социјалне заштите у којима су смештени корисници са менталним сметњама (ГЦ Вршац)
- Да, али не у смислу ослањања на правилник за психијатријске установе, већ усклађено са делатношћу и функционисањем установа социјалне заштите (ГЦ Кањижа)
- Да би установе поступале усаглашено и на адекватан начин решавале тешкоће (ГЦ Кикинда)
- Ове мере се могу спроводити само у случајевима кад не постоје други начини да се спречи угрожавање здравља корисника, других лица и имовине. Мера мора бити најмање рестриктивна. Установе саме треба да уреде ту област у складу са интересом корисника и њиховом безбедношћу (Дом у Старом Лецу)
- Законска регулатива уводи јасна правила - обавезност и једнообразност поступања по установљеним нормама на тај начин се грешке свODE на најмању могућу меру (ГЦ Бечеј)
- Законска регулатива би допринела јасном сагледавању реалних потреба за истим, начина и поступака (ГЦ Апатин)

- То би било добро, јер бисмо имали критеријуме које морамо испунити (ГЦ Мол)
- У циљу постизања што ефикасније, целокупне заштите (медицинске, социјалне, психолошке, правне, економске) и безбедности особа смештених у установе соц заштите (које захтевају дефинисање начина, услова и примену наведених мера) као и других лица, сматрам да је неопходно исте регулисати законом (Дом Кула)
- Потребно је дефинисати правила која би била униформна и важила за све (ГЦ Суботица)
- Закон или евентуално подзаконски акти донесени као званичан документ би ближе одредили начине и процедуре за примену дозвољених мера што би олакшало примену у пракси и отклонило недоумице радника (Дом „Ветерник“)
- Уколико се у установи догоди ситуација неопходности примене мера спутавања и изолације било би неопходно законско дефинисање услова, начина и процедура спровођења истог (ГЦ Рума)
- Мишљења смо да је апсолутно потребно законом посебно регулисати начин, услове и примену мера физичког спутавања и изолације лица смештених у установе социјалне заштите и прописати јасне процедуре за поступање како би се олакшао рад запослених и избегле нејасноће и могућности злоупотребе (Дом за децу и омладину „Споменак“, Панчево)
- Како је подручје људских права и однос према пацијентима веома осетљиво подручје, то би свакако требало законом регулисати (ГЦ Зрењанин)
- То је веома битна ствар која ће нам допринети олакшању у доношењу таквих мера, повећати одговорност и правилно усмерити и олакшати рад с психијатријским корисницима (Дом за душевно оболела лица у Новом Бечеју)
- Можда правилником о ближим условима, начинима и поступцима у наведеним ситуацијама. Што детаљније разрађено упутство, мање су шансе за злоупотребу (Дом за душевно оболела лица у Чуругу).

Напоследку, издвајамо коментар једног од директора установа који уједно резимира основне резултате овог истраживања:

„Установе социјалне заштите све ово време немају јасно дефинисан правилник о мерама поступања са корисницима у агитираном стању што представља озбиљан проблем. Недоречености на том пољу су довеле до опште несигурности радника који су у непосредном контакту са корисницима. То се првенствено односи на питање личне безбедности и права радника у ситуацијама када су они жртве физичког насиља у току свог рада са корисницима. Проблеми су се покушали превазићи иницијативом неколико установа да се уради правилник али сем почетне иницијативе која је резултирала једним састанком пре четири године у Крагујевцу се није одмакло даље.

Веома велик проблем за све установе социјалне заштите представља непостојање јасно дефинисаног правилника за поступање са агитираним корисницима у критичним ситуацијама али још већи проблем чини нерешено питање смештаја лица са менталним сметњама која

имају и психијатријске тешкоће. Тренутно не постоји установа у Србији која има услове неопходне за адекватан смештај ових случајева тако да се они најчешће представљају као особе тежег степена ометености и упућују у било коју установу социјалне заштите која је није у стању да се одупре притисцима за смештај унаточ томе што објективно није у стању да му пружи адекватан третман.“

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ

Резултати истраживања указују на то да се рестриктивније мере физичког спутавања и изолације корисника и корисница примењују релативно ретко, најчешће као крајња мера у случају особа које би својим понашањем могле угрозити сопствену или безбедност других лица. Наведене мере чешће се примењују у оним установама у којима су смештени корисници са менталним и психичким тешкоћама.

Установе за смештај деце и омладине махом су се изјасниле да не примењују мере физичког спутавања и изолације. Међутим, ако имамо у виду дефиниције мера физичког спутавања из Правилника за психијатријске установе, за очекивати је да се мануелно и физичко ограничење широко примењују (померање детета шалтера за струју, спутавање бацања предмета и слично) у друштву, као и у породици у свакодневном васпитавању деце, па и у овим установама у којима су смештена деца. Из појединих одговора неких од ових установа заправо и произлази да се ове мере примењују¹⁴, па се може закључити да запослени у овим установама различито разумеју појам и сврху наведених мера и да, сходно томе, не прате и не евидентирају на одговарајући начин ситуације у којима су мере примењене.

Истраживањем је такође утврђено да се поступак одлучивања о примени ових мера, као и начин њихове примене и евидентирања предузетих мера, разликују од установе до установе, као и да запослени у установама социјалне заштите имају неподељен став у вези са тим да је потребно посебно регулисати примену рестриктивних мера према корисницима у установама социјалне заштите стационарног типа.

Имајући у виду наведено, Покрајински заштитник грађана – омбудсман закључио је да је ради спречавања случајева мучења и других облика нехуманог и нечовечног поступања у установама социјалне заштите, као и обезбеђивања уједначеног поступања и дефинисања јасних правила у поступању ових установа приликом примене рестриктивнијих мера ограничавања корисника, неопходно правно регулисати наведена питања:

- Усвојити правилник или на други начин правно регулисати питање примене мера физичког спутавања и изолације у установама социјалне заштите (поступак и начин одлучивања о примени мера, начин њихове примене, евидентирање и слично);
- Приликом сачињавања нормативног/правног акта којим би била регулисана примена мера физичког спутавања и изолације у установама социјалне заштите треба имати у виду специфичности типова установа социјалне заштите и

¹⁴ Наводе, нпр. да примењују мануелно ограничење у случајевима физичких сукоба, снажних агресивних реакција код штићеника, као и да су ове мере привременог карактера и примерене потреби и ситуацији.

разлике корисничких група (старосна доб, физичко, ментално и душевно здравље корисника);

- Организовати обуку запослених у установама социјалне заштите у вези са применом мера физичког спутавања и изолације;
- Определити неопходна новчана и материјална средства свим установама ради обезбеђивања услова да простор/соба за изолацију корисника задовољава све што је потребно да људска права корисника не буду угоржена;
- Законом уредити трајни смештај лица (нарочито старијих особа, особа са деменцијом и оболелих од Алцхајмерове болести)у установе социјалне заштите на начин да ове особе не буду лишене пословне способности већ да се процедура у вези са смештајем уреди у ванпарничном поступку;
- Уредити да центар за социјални рад обавезно издаје упут за смештај како у државне, тако и у приватне геронтолошке центре/домове за старије особе, а у циљу спречавања и контроле злоупотреба.